

In the narrow sense to the languages of the Balkan linguistic union (BLU) of the first rank there belong: Albanian, Bulgarian, Macedonian, Romanian; to the peripheral zone of BLU – Greek, Serbian (partially Croatian – shtokavsky dialect). The third group of the Balkan languages comprises Turkish, Slovenian, Hungarian and Ukrainian Carpathian dialects that are located geographically outside the Balkan Peninsula. Due to such language contacts there appeared balkanisms in the Bulgarian language.

Key words: onoma, morphology, proper names, surnames, calender names, turkish names, balkanisms, Bulgarian transmigratory dialects.

УДК 81.373.2

І. А. Корнієнко,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови та лінгводидактики

Миколаївського національного університету

імені В. О. Сухомлинського,

вул. Нікольська, 24, м. Миколаїв, 54030, Україна,

тел.: (0512)37-88-32,

i.a.korniyenko@yandex.ru

З ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ ЛІТЕРАТУРНОЇ ОНОМАСТИКИ

У статті проаналізовано історію розвитку і становлення літературної ономастики, розглянуто основні здобутки у цій галузі з часів античності, охарактеризовано ономастичну лексику як одну з універсальних категорій художнього тексту з особливою семантикою та функціями, окреслено основні підходи до визначення смислового змісту власних імен; наголошено на відмінностях поетонімів і мовних власних імен.

Ключові слова: власне ім'я, літературна ономастика, поетонім, поетична ономастика.

Оніми художнього тексту – це особлива філологічна проблема, оскільки в літературному творі власна назва є важливим та органічним елементом його стилістичної системи, виконуючи активну роль у створенні загальної образності твору. Художній текст є функціонально замкненою системою естетично організованих мовленнєвих засобів, тому власна назва в ньому набуває багатьох смислових зв'язків, складних асоціацій і конотацій, які й утворюють його індивідуально-художню семантику, що значно відрізняється від власне мовної.

Дослідження поетонімів розпочинається з другої половини ХХ ст. Вивченню їх функціонально-стилістичних можливостей у художніх текстах присвятили свої праці Л. Н. Андрєєва, Л. О. Белей, Є. М. Бєліцька, В. М. Калінкін, Ю. О. Карпенко, В. М. Михайлов, Т. С. Олійник, Є. С. Отін, О. І. Фоякова та ін. У той же час українська художня онімія все ще залишається недостатньо вивченим явищем. Вивчення функціонування власних назв у художньому тексті сьогодні залишається актуальним, оскільки вписується в загальну проблематику такої молодшої галузі мовознавства, як лінгвопоетика, допомагає розкривати специфічні особливості художньо-літературного мовлення, що не є остаточно з'ясованими, проливає світло на віртуальні можливості української мови.

Поетоніми вважаються однією з універсальних категорій художнього тексту, що бере участь у реалізації авторської концепції світобачення. Ономастична лексика, крім номінацій, створює історичний, культурний фон текстових подій, наповнює його різнохарактерним образним змістом. Нова галузь мовознавства, що займається дослідженням поетонімів, – оноματοпоетика, – становить особливий напрям ономастичних досліджень сьогодення. **Мета** статті – описати передісторію наукового вивчення літературної ономастики від часів античності.

Історія вивчення власних імен і їх виражальних можливостей бере свій початок з часів, коли античні філософи розглядали імена з точки зору їхньої семантики і способів використання [1, с. 42]. Першими працями, які могли б бути перенесені на використання власних назв з естетичною метою, вважаються книги Аристотеля. Нащадки античних і середньовічних риторів – автори Відродження і Просвітництва – у курсах поетики і риторики залишили велику кількість рекомендацій, спостережень й аналітичних висловлювань, які вплинули на подальший розвиток ставлення до власних назв як засобу, що підвищує виразність і впливову силу мовлення. Головним здобутком античного періоду стало формування думки про природний зв'язок між іменем і предметом. Для міфологічних уявлень характерним було отождолення слова й денотата, на той час імена скоріше виконували соціально-розмежувальну функцію. Згодом поетичні можливості власних назв закладаються у фольклорі, де ці назви набувають узагальнюючої функції та оцінних якостей. З виникненням писемності й літератури увагу з міфологічної, культової та соціальної сфер було перенесено у царину художньої літератури, з акцентом на стилістичних аспектах

функціонування онімів, зокрема для означення іншої особи чи предмета. За часів епохи Відродження зароджується думка (Т. Гоббс, Дж. Локк, Г. Лейбніц) про те, що імена є знаками наших уявлень, а не знаками самих речей [1, с. 57].

Про використання вигаданих імен згадується у праці „L'Art roétique” теоретика класицизму Н. Буало-Депрео, а також у „Риторичі” Феофана Прокоповича з посиленням уваги на принципі фіктивності художньої оповіді. У дослідженнях М. В. Ломоносова („Краткое руководство к риторике на пользу любителей сладкоречия”) [8] йдеться про виконання іменами певної естетичної функції. Природа власної назви розглядається як постійно змінна сутність, що безперервно додає нові семантичні нюанси до свого називного значення. Крім того, зазначається, що одне ім'я може мати різні значення, які зумовлюються його найближчим оточенням, тобто започатковується принцип контекстуальної зумовленості імені [8, с. 91].

Слов'янські ономастичні студії створювалися у взаємодії з вивченням історії розвитку слов'янських мов. Початок їх пов'язаний із діяльністю видатного мовознавця ХІХ ст. Ф. Міклошича. У той час дослідження з ономастики в Чехії вели Г. Ірчек та К. Кадлец, у Польщі – Т. Войцеховський та Ф. Пекосинський [12, с. 151]. З часом у наукових дослідженнях виокремились два підходи у вивченні онімів. Перший об'єднував учених, які використовували оніми як історичне джерело. Другий – учених-філологів, котрі використовували оніми в дослідженнях з історії мови. Тому в історичній науці ономастика вважається спеціальною історичною дисципліною. У філології ономастика – частина лінгвістики, дослідницький об'єкт істориків мови [12, с. 160]. Ономастичний матеріал був використаний для створення граматик слов'янських мов; у різноманітних словниках слов'янських мов їх авторами були опубліковані поряд із загальними словами добірки власних імен і географічних назв. Одним із основних напрямів розвитку слов'янської лексикографії стало видання окремих словників власних назв. У період Київської Русі потреба зрозуміти історичний зміст географічних і етнічних назв, а також імен людей спричинила появу в писемних джерелах численних прикладів тлумачення імен. У 1289 р. в Новгороді для єпископа Климента був створений перший на Русі словник власних імен людей.

Розвиток ономастики як наукової дисципліни можна умовно розділити на три етапи. Перший етап – це так звана „доакадемічна доба”,

коли створюються перші словники власних імен і з'являються наукові розвідки із зазначеної проблематики. Цей період тривав до середини XIX ст. Наступний етап охоплює другу половину XIX ст. – першу половину XX ст., коли з'являються академічні філологічні дослідження з ономастики. На третьому етапі (друга половина XX ст. – початок XXI ст.) ономастичні дослідження здійснюються і спеціалістами-істориками [4, с. 105].

Вперше термін „ономастика” запропонував у 1886 р. хорватський лінгвіст Т. Маретич, але спочатку він стосувався лише однієї ономастичної дисципліни – антропоніміки [10, с. 45]. Одним із перших в Україні розпочав ономастичні дослідження Я. Головацький (1814–1888). Чимало зусиль учений-філолог віддав вивченню історії української мови, тлумаченню власних назв, залучаючи при цьому наукові матеріали з історії інших слов'янських мов та етнографії досліджуваних регіонів [1, с. 65]. У 1959 р. відбулася Перша українська нарада лінгвістів, на якій ономастика була визначена як окрема наукова дисципліна. З середини 60-х рр. XX ст. різко зросла кількість наукових робіт з ономастичної проблематики, виданих в Україні, поглибилась їх спеціалізація. З ономастики, що вивчає власні назви, остаточно виокремлюються спеціальні дисципліни, що мають більш вузький предмет дослідження – конкретні класи власних назв. У II половині XX ст. сформувався й новий напрям дослідження власних імен на матеріалі художнього тексту, що виникає на межі ономастики і стилістики, поетики, лінгвістики тексту, лінгвістичної семантики, семіотики. Було започатковано термін „літературна ономастика” для позначення особливого розділу ономастики, тісно пов'язаного з проблемами літературознавства, теорії жанрів, загальними тенденціями культурного життя епохи тощо [5, с. 32]. Одночасно були запропоновані терміни „ономапоетика” (Е. Б. Магазаник) [9], „ономатопоетика” (Н. В. Подольська) [11] на позначення науки, що займається поетикою оніма: принципами створення, стилістикою, функціонуванням у тексті, сприйняттям читачем, світоглядом та естетичними настановами автора [5, с. 38].

Тривалий час поетична ономастика цікавила дослідників як прикладна дисципліна, що використовується для публікації різних коментарів до художніх текстів, у складанні словників власних назв до художніх творів. Між тим, проблема вивчення власних назв у художніх текстах актуалізувалася і стала розумітися глибше зазначених вище

прикладних задач. Академік В. В. Виноградов зазначав, що питання про підбір імен, прізвищ, прізвиськ в художній літературі, про їх структуру в різних жанрах і стилях, про зразки, характерні функції і тому подібне може бути ілюстрований небагатьма прикладами. Це дуже велика і складна тема стилістики художньої літератури [3, с. 95]. На сучасному етапі поетична ономастика розглядається як самостійна наукова дисципліна зі своїм об'єктом дослідження і власними методами аналізу, яка розвивається в тісному зв'язку із загальною лексикологією, семіотикою, стилістикою, поетикою та лінгвістикою тексту в широкому аспекті. Виділення „поетичної ономастики” в самостійну наукову дисципліну передбачає закріплення за нею необхідної системи термінів, співвіднесених з її специфікою.

Семантика власної назви в мові розглядається як складний багатоконпонентний феномен – сукупність мовної, мовленнєвої, енциклопедичної та прагматичної інформації. У ній виділяють лексичне (денотативне), граматичне, класифікаційно-стилістичне, конотативне значення. Загальновизнаною є думка про принципову відмінність між семантикою імені в мові й поетонімом. Специфіка семантики поетонімів уперше була продемонстрована Ю. О. Карпенком, який відзначив її вторинність: „Собственно говоря, то, что называют литературной (поэтической) ономастикой, можно определить как субъективное отражение объективного, как осуществляемую писателем „игру” общеязыковыми ономастическими нормами” [7, с. 34]. Розвиваючи цей погляд, В. М. Калінкін наголошував на фіктивній сутності поетоніма, художній значущості мовленнєвого значення кореневих морфем та суфіксів поетонімів, наявності у літературного оніма конотативної сфери, сформованої контекстом [6]. Розвиток семантики імені в літературному тексті виявляється в перетвореннях його змістової структури, що складається, з одного боку, із накопичення, з іншого – із втрати образного змісту. Слідом за В. М. Калінкіним, динамічний характер семантики оніма в художньому тексті позначено терміном „поетонімогенез” [5, с. 31].

При визначенні смислового змісту власних імен виділені такі підходи: 1) власні назви не мають лексичного значення, що принципово відрізняє їх від лексично значущих назв (В. Рассел, А. Гардінер, О. Ахманова та ін.); основною функцією власних назв слід вважати номінативну. Власні назви тільки номінують денотат, але не приписують йому ніяких властивостей, оскільки наявність значення робила б

оніми менш прозорими; 2) власні назви мають значення, але тільки в мовленні, тоді як на рівні мови вони розглядаються як семантично порожні знаки (О. Єсперсен, А. Петерсон, Є. Курилович, А. А. Уфимцева, Н. Д. Арутюнова та ін); 3) власні назви наділені значенням як у мові, так і на рівні мовлення, але це значення відрізняється від значення прозивних імен (Л. В. Щерба, О. В. Суперанська та ін). У художніх текстах поетоніми зберігають ті самі ознаки, що властиві всім онімам на рівні мови і мовлення. Поетоніми функціонують в умовах специфіки художнього тексту, виконуючи авторський задум у реалізації ідейно-естетичних та інших завдань, що дає підставу говорити про актуалізацію їхніх стилістичних можливостей на змістовому рівні [13, с. 205]. Поетонім відрізняється від мовного оніма тим, що не називає реальний об'єкт чи особу, а позначає існуючі у творчій свідомості автора ідеальні образи вигаданих або реальних суб'єктів / об'єктів; має смислову динамічність й розгалужену конотативну сферу, створену контекстом твору; є образним й отримує широке контекстуальне наповнення; його вживання у художньому творі є завжди не довільним, зумовленим різними факторами [2, с. 100].

Протягом останнього десятиліття розвиток літературної ономастики відбувається в руслі вже сформованої нової „контекстної” парадигми. Причому контекст розглядається не тільки як фактор оточення, у якому функціонує поетонім, а й як актуалізатор виражальних можливостей імені [14, с. 49]. На думку О. І. Фонякової, літературне ім'я існує в системі синтагматичних (найближчих, мовленнєвих) та парадигматичних (тематичних) впливів контексту твору [14, с. 75]. Ю. О. Карпенко послідовно розглядає поетоніми з урахуванням їх взаємодії з контекстом [7, с. 34]. Отже, використання власних назв як виражального засобу зумовило потребу їх теоретичного осмислення. Перехід поетики власних назв у самостійну дисципліну пов'язаний із розвитком ономастики. Завданнями ономастики було дослідження основних закономірностей походження, розвитку, дериваційних можливостей власних назв, їх типології, системної організованості й функціонування. Перевага стала надаватися лінгвістичному аспекту вивчення власних назв, оскільки кожна назва – це слово, що розвивається за законами мови, а інформація назви „здобувається” зі значення лінгвістичного знаку, яким і виступає онім. Проблема значення ускладнюється тим, що онім може включати етнографічний, історичний, географічний, соціологічний компоненти, які певним чином

визначають специфіку назви, об'єкта, названого даним ім'ям, традицій, пов'язаних з іменуванням [12, с. 168].

У середині XVIII ст. відбулися дуже важливі події в історії культури і філологічної думки: 1) художня частина літератури виокремилась в самостійне явище – красне письменство; 2) виникла літературознавча наука, яка його вивчала; 3) зародилося порівняльно-історичне мовознавство [12, с. 169]. Використання виражальних властивостей власних назв у літературних творах з розвитком науки про мову вело до необхідності теоретичного осмислення практики вживання онімів у художніх творах. Тому і з'явилися спочатку риторичні рекомендації, а вже потім – наукові оцінки. Цей процес, що безперервно продовжується, і спричинив у кінцевому результаті необхідність створення спеціальної теорії поетики оніма.

Список використаної літератури

1. Авакумов О. В. Ономастика України першого тисячоліття нашої ери (Монографія) / О. В. Авакумов, Г. Е. Бучко, Д. Г. Бучко: Ін-т Укр. мови. Акад. наук України – К. : Наук. думка, 1992. – 283 с.
2. Бондалетов В. Д. Русская ономастика : учеб. пособие для студ. пед. ин-тов по спец. „Рус. яз. и лит.” / В. Д. Бондалетов. – М. : Просвещение, 1983. – 224 с.
3. Виноградов В. В. История русских лингвистических учений / В. В. Виноградов. – М. : Высшая школа, 1978. – 367 с.
4. Восточноукраинский сборник. Сборник научных трудов / Отв. ред. Е. С. Отин. – Вып. 10. – Донецк : ТОВ „Юго-Восток”, 2006. – 512 с.
5. Калинин В. М. Литературная ономастика или поэтика онима: метод. указ. к спецкурсу / В. М. Калинин. – Донецк : [б. и.], 2002. – 39 с.
6. Калінкін В. М. Теоретичні основи поетичної ономастики: автореф. дис. ... на соискание научн. степени докт. філол. наук: 10.02.02; 10.02.15; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2000. [Електронний ресурс] / В. М. Калінкін. – Режим доступу: <http://disser.com.ua/contents/6271.html>
7. Карпенко Ю. А. Имя собственное в художественной литературе / Ю. А. Карпенко // Филологические науки. – 1986. – № 4. – С. 34–40.
8. Ломоносов М. В. Краткое руководство к красноречию / М. В. Ломоносов // Полн. собр. соч. : в 11 т. – М., 1952. – Т. 7. – С. 91–378.
9. Магазаник Э. Б. Ономапоэтика, или „Говорящие имена” в литературе / Э. Б. Магазаник. – Ташкент : Изд-во „Фан” УзССР, 1978. – 148 с.
10. Отин Е. С. Словарь коннотативных собственных имён / Е. С. Отин. – Донецк : Юго-Восток, 2004. – 412 с.

11. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Отв. ред. А. В. Суперанская; Институт языкознания АН СССР. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – М. : Наука, 1988. – 192 с.
12. Поэтическая ономастика: проблемы и перспективы развития (по следам VII Всеукраинской ономастической конференции) // Восточно-украинский лингвистический сборник: Сборник научных трудов. – Донецк : Донеччина, 1999. – Вып. 5. – С. 151–170.
13. Суперанская А. В. Общая терминология: Вопросы теории / А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева. – М. : Книжный дом „ЛИБРОКОМ”, 2012. – 248 с.
14. Фонакова О. И. Имя собственное в художественном тексте / О. И. Фонакова. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1990. – 104 с.

И. А. Корниенко

ИЗ ИСТОРИИ РАЗВИТИЯ ЛИТЕРАТУРНОЙ ОНОМАСТИКИ

В статье проанализирована история развития и становления литературной ономастики, рассмотрены основные достижения в этой области со времен античности, охарактеризована ономастическая лексика как одна из универсальных категорий художественного текста с особой семантикой и функциями, обозначены основные подходы к определению содержания имен собственных, сделан акцент на отличиях поэтонимов и других имен собственных.

Ключевые слова: имя собственное, литературная ономастика, поэтоним, поэтическая ономастика.

I. A. Korniyenko,

Candidate of Philology,

Associate Professor of Ukrainian Language and Linguistics Department

Mykolaiv Sukhomlinskiy National University,

24, Nikolskaya St., Mykolaiv, 54030, Ukraine,

tel.: (0512)37-88-32

i.a.korniyenko@yandex.ru

FROM HISTORY OF LITERARY ONOMASTICS DEVELOPMENT

Summary

Onym of the literary text is a special philological problem in a literary work as a proper name is an important organic element and its stylistic system, performing

an active role in creating the overall imagery work. The study of the proper name functioning in modern fiction is important because it fits into the overall perspective of a young field of linguistics and because lingua-poetics helps reveal specific features of artistic and literary language.

The purpose of the article is to describe the background scientific study of literary onomastics of antiquity. The study of proper names and their expressive possibilities originates from the time when the ancient philosophers regarded names in terms of their semantics and methods of use. The main achievement of the ancient period was the formation of opinions about the natural connection between the name and the subject. Subsequently, the poetic possibilities of proper names are placed in folklore, where the names acquire generalizing function and evaluation skills. With the advent of writing and literature the focus on mythological, religious and social spheres has been moved into the realm of fiction, with emphasis on stylistic aspects of the onym. During the Renaissance the emerging idea appeared that the names are signs of our ideas, and not signs of things themselves. Over time, the research was divided into two approaches in the study of the onym.

The first united scientists used onym as a historical source, the second united scientists, linguists used onym in studies of the history of language. In the second half of the twentieth century a new line of research was formed on the proper name material in a literary text that appears on the verge of onomastics and stylistics, poetics, text linguistics, linguistic semantics, semiotics. It launched the term „literary onomastics” to refer to a special section of onomastics, closely related to problems of literature, theory of genres, the general trends of the era’s cultural life and so on. For a long time researchers have been interested in onomastics poetry as an applied discipline that is used to publish different comments on literary texts in compiling dictionaries of proper names in fiction. At present poetic onomastics is considered as being an independent scientific discipline with its own object of study and methods of analysis. Development of the name semantics in the literary texts appears in the transformation of its semantic structure. Poetonyms operate in specific literary texts following the author’s intention to implement the ideological and esthetic and other tasks that suggests that they update the stylistic features on the content level.

Consequently, the use of expressive properties of proper names in literary works with the development of the science of language led to the need to conceptualize the use of onyms in works of art. Therefore there were first rhetorical recommendations, and then scientific evaluation appeared. This process went on continuously, and led eventually to the need for a special theory of poetic onym.

Key words: proper name, literary onomastics, poetonym, poetic onomastics.